

„Mała Święta Góra”. Forum naukowe historyków i filologów-slawistów

Badania nad średniowieczną kulturą Słowian, w tym Słowian bałkańskich, nierozzerwalnie związane są z kulturą bizantyńską. Wiele wzorców pochodzenia bizantyńskiego znalazło swoją replikę nie tylko w kulturze materialnej, lecz również na płaszczyźnie duchowej, w tym – w organizacji życia religijnego oraz piśmiennictwie słowiańskim. Niezwykle istotna rola w tym kontekście przypada Świętej Górze Athos, gdzie w klasztorach prawosławnych utrzymywana była i pielęgnowana tradycja, a jednocześnie rodziły się i rozwijały nowe idee. Nic dziwnego zatem, że wpływ Góry Athos na kulturę południowosłowiańską doby późnego Średniowiecza oraz Odrodzenia narodowego po raz kolejny znalazł się w centrum zainteresowania badaczy-slawistów (filologów i historyków), tym razem z punktu widzenia fenomenu tzw. Małej Świętej Góry. Polegał on na swoistym przeniesieniu (zwłaszcza w okresie niewoli tureckiej XV–XIX w.) modelu organizacji życia mnichów z Góry Athos na mniejsze wspólnoty, powstające na terenach słowiańskich oraz projekcji tego modelu na stosunki społeczne i kulturowe danego regionu. Działalność klasztorów w związku z tym nie ograniczała się wyłącznie do sfery religijnej, lecz w coraz większym stopniu koncentrowała się na kwestiach kulturotwórczych i oświatowych.

W miejscowości Żerawna w południowo-wschodniej Bułgarii w dniach 2–5 września 2004 r. odbyła się międzynarodowa konferencja naukowa, poświęcona temu właśnie problemowi pod ogólnym tytułem „Mons Athos Minor”, zorganizowana przez Wydział Filologii Słowiańskich Uniwersytetu Sofijskiego oraz samorządy gminne miejscowości Sliwen, Koteł i Żerawna. Dedykowano ją znanej badaczce średniowiecznej literatury i kultury bułgarskiej prof. Donce Petkanowej, autorce wielu cennych publikacji z zakresu historii późnośredniowiecznego piśmiennictwa oraz tradycji ludowej prawosławnych Słowian bałkańskich. W wykładzie otwierającym konferencję (*Życie duchowe Żerawny w epoce późnego Średniowiecza i wczesnego Odrodzenia, Духовният живот в Жеравна през късното Средновековие и ранното Възраждане*) profesor Petkanowa przypomniała rolę, jaką okolice Żerawny odegrały w historyczno-kulturowych procesach Odrodzenia bułgarskiego, wprowadzając jednocześnie uczestników konferencji w tematykę życia klasztornej Małej Świętej Góry.

W konferencji wzięło udział ponad 60 naukowców z Bułgarii, Serbii, Grecji, Wielkiej Brytanii, Szwecji, Stanów Zjednoczonych Ameryki, Austrii, Włoch oraz Polski. Obrady odbywały się w kilku sekcjach, a wystąpienia i dyskusje miały zasadniczo charakter interdyscyplinarny.

W krótkim sprawozdaniu nie sposób jest omówić problematyki wszystkich wygłoszonych na konferencji referatów. Niniejsze omówienie prezentuje zatem tylko wybrane wystąpienia, które można umownie pogrupować według kilku kręgów tematycznych.

Problematyka historyczna była najliczniej reprezentowana wśród prelegentów i dotyczyła przede wszystkim danych, odnoszących się do funkcjonowania skupisk klasztornych („małych Świętych Gór”) na etnicznych terenach bułgarskich i serbskich. Należy zwrócić uwagę w związku z tym na wystąpienia m.in. Iwana Dobrewa z Bułgarii, *Święta Góra Sliwenska (Света гора сливенска)*, w którym naszkicowane zostały dzieje i wpływ klasztorów tego regionu na życie kulturalne doby Odrodzenia narodowego w Bułgarii oraz korespondujący z tą problematyką referat Iwana Rusewa z Bułgarii, *Święta Góra Sliwenska i tradycje duchowe regionu Sliwenu i Kotel w okresie Odrodzenia (Света гора сливенска и духовните традиции на Сливенско-Котленския край през Възраждането)*. Odczyt Tatiany Subotin-Golubović z Serbii i Czarnogóry, *Małe Święte Góry Serbii w okresie panowania tureckiego (Српске мале Свете горе у Турском периоду)* stanowił wprowadzenie do problematyki konferencji w kontekście historii Serbii. Zagadnienia te, w sposób bardziej szczegółowy, omówił również Mirosław Timotijević z Serbii i Czarnogóry w referacie *Fruszka Gora – narodowa Święta Góra (Фрушка гора – Национална Света гора)*. Oprócz rysów historycznych poszczególnych klasztorów podczas obrad poruszona została tematyka pielgrzymowania (Bistra Nikołowa z Bułgarii, *Dane o pielgrzymowaniu w średniowiecznej Bułgarii, Данни за поклонничеството в средновековна България*), kultu religijnego (Iwan Biliarski z Bułgarii, *O kulcie św. Konstantyna i Heleny na Wołoszczyźnie w XVII w., За култа към свв. Константин и Елена във Влашко през XVII в*) oraz problem *translatio* szczątków świętych słowiańskich na terenach Półwyspu Bałkańskiego (Dimo Czeszmedziew z Bułgarii, *Relikwie św. Gorazda w Belgradzie Albańskim, Мощите на св. Горазд в Белград Албански*). W centrum zainteresowania historyków znalazła się również sama Góra Athos i znajdujące się na niej klasztory (Predrag Matejić z USA, *Chilendar – krótki zarys historyczny, Хилендарският манастир – малък исторически очерк*), udział mnichów atoskich w kształtowaniu się świadomości religijnej i narodowej Słowian (Nedeljko Radoslavljević z Serbii i Czarnogóry, *Mnisi atoscy w Serbii przelomu XVIII i XIX w., Светогорски монаси у Србија крајем XVIII и у прве деценије XIX в*), stosunki pomiędzy władzą świecką a klasztorami Świętej Góry (Iwanka Iwanowa z Bułgarii, *W darze klasztorowi, На даръ манастиру*), a także miejsce problematyki atoskiej w dydaktyce historycznej (Todor Miszew z Bułgarii, *Athos i klasztory bułgarskie w podręcznikach historii, Атон и българските манастири в учебниците по*

история). Ostatnim z poruszonych zagadnień historycznych był rozwój bałkańskich wspólnot słowiańskich w wieku XIX, ze szczególnym uwzględnieniem regionu, w którym odbywała się konferencja (Maria Kirowa z Bułgarii, *Procesy emigracji i reemigracji w XIX w., Относно процесите на емиграция и реемиграция през XIX в.*) i związane z tym rozwojem procesy przemian społecznych i kulturowych (Swetła Radewa z Bułgarii, *O tradycjach kotleńskiej szkoły piśmienniczej do połowy XIX w., За традициите на котленската книжовна школа до средата на XIX в.*).

Fenomen klasztoru jako „centrum” zainteresował liczne grono etnologów i folklorystów. W swoim bogato ilustrowanym cytatami z zapisu rozmowy wystąpieniu (*Religijność jako strategia życiowego urzeczywistnienia, Религиозната вяра като стратегия за жизнено осъществяване*) Albena Georgiewa z Bułgarii poruszyła problem obecności wiary i *sacrum* w życiu codziennym na przykładzie losów ojca Mitrofana z Monasteru Baczkowskiego, a także niezaprzeczalnym wpływie mnicha na kontaktujących się z nim świeckich. Milena Ljubenowa z Bułgarii przedstawiła wyniki badań terenowych przeprowadzonych w okolicach jednego z mniejszych centrów duchowości Bułgarii (*Monaster we wsi Diwotino, Манастирът край село Дивотино*), dużo uwagi poświęcając nie tylko historii klasztoru, ale i tradycjom i obyczajom ludowym regionu. Efektem podobnej pracy był referat *Sakralność i mentalność (Сакралност и менталност)* Konstantina Rangoczewa z Bułgarii, poświęcony działaniu cudownej wody ze źródła we wsi Kopriwlen oraz praktykowanym tam obrzędem ludowym i magii, a także autorytetowi postaci dwóch tamtejszych duchownych: popa i hodży. Rosen Makczew z Bułgarii przedstawił święte miejsca okolic wsi Żelazna pod Trojanem i tradycje odprawianych tam wyjątkowo uroczyscie świąt cyklu paschalnego oraz zaduszek (*Cechy charakterystyczne światopoglądu prawosławnej przestrzeni kulturowej, Светогледни особености на православното културно пространство*). Nikolaï Andonow z Bułgarii zajął się problemem świętości we współczesnych wspólnotach – w wystąpieniu *Monaster we wsi Złatar i dobry Samaritanin (Манастирът край село Златар и добросамарянството)* przez pryzmat cytatu ewangelicznego ukazał kult uważanej za świętą prorokini Bony Welinowej.

Część wystąpień dotyczyła tekstologicznej, paleograficznej lub lingwistycznej analizy tekstów źródłowych oraz dzieł literackich, będących przekładami z języka greckiego (w tym tekstów, powstałych pod wpływem reform, których początek związany jest z Górą Athos). Wśród referatów tej grupy należy wymienić m.in. analizę Ewgenija Zaszewa z Bułgarii (*Ślady codzienności w Paterikonie Synajskim, Следите на всекидневието в Синайския патерик*), w której autor, stosując metody historycznej leksykologii, przybliżył

funkcjonowanie nazw przedmiotów codziennego użytku w najstarszych tekstach słowiańskich oraz tekst Ivana Petrova z Polski, dotyczący tekstowego (przede wszystkim składniowego) sposobu wyrażania niektórych relacji logicznych w historii języka bułgarskiego (*Średniobułgarskie zmiany syntaktyczne, odzwierciedlone w języku Paterikonu Swodnego z XIV w., Среднобългарски синтактични промени, отразени в езика на Сводния патерик от XIV в.*). Dimitr Peew z Bułgarii w referacie *Kronika Georgija Mnicha w Archiwalnym chronografie (Хрониката на Георги Монах в Архивския хронограф)* poruszył problem skomplikowanych wpływów tekstowych w obrębie makrogatunku, jakim są latopisy słowiańskie. Dwa wystąpienia dotyczyły różnych redakcji tekstologicznych najstarszych słowiańskich przekładów liturgicznych – Psalterza oraz Parimejnika: Mary MacRobert z Wielkiej Brytanii *Psalterz Ateński (MS 1797): paleograficzna i tekstologiczna zagadka (The Athens Psalter (MS 1797): A Palaeographical and Textological Enigma)* i Mary-Allen Johnson z USA, *Rekonstrukcja brakujących kart z wybranych średniowiecznych słowiańskich parimejników (Reconstructing Missing Folia from Selected Medieval Slavic Parimejniks)*.

Dużą grupę referatów stanowiły przykłady badań i rozważań nad szeroko pojętą kulturą monastyczną – od tekstów i kodeksów będących jej wytworem, po rangę i znaczenie miejsc sakralnych w życiu codziennym Słowian bałkańskich od średniowiecza do czasów współczesnych. Bezpośrednio do kultury pochodzącej z Góry Athos nawiązał Kostas Nichoritis z Grecji. W swoim wystąpieniu *Atoskie pochwały hymniczne bułgarskich świętych (Из атоската химнографска прослава на български светци)* przedstawił wyniki badań nad pochodzącą z klasztorów Świętej Góry poezją liturgiczną. Margaret Dimitrowa z Bułgarii zaproponowała analizę i komentarz nieznanego dotąd nauce słowiańskiego przekładu poematu Michała Psellosa (*Poemat Michała Psena w rękopisie mnicha Spirydona 2/24 z klasztoru Ryńskiego, Една поема на Михаил Псел в ръкопис 2/24 на монаха Спиридон от Рилския манастир*), umiejscawiając ją na tle kulturowym i literackim oraz historycznym (Klasztor Ryński jako centrum duchowości w okresie niewoli tureckiej). W referacie *Apokryficzne objaśnienia liturgii jako fenomen kultury monastycznej (Апокрифните тълкувания на богослужението като феномен на манастирската култура)* Georgi Minczew z Polski poruszył problem niezwyklej grupy tekstów pseudokanonicznych. Zaprezentował teologiczną i filologiczną analizę komentarzy, w których siły niebieskie (archaniołów, aniołów) kreowano na współuczestników liturgii sprawowanej na ziemi oraz przedstawił inspirowane nimi ich odpowiedniki należące do kultury tradycyjnej, ludowej. W swoim referacie *Obrazy Bułgarii w staroserbskich utworach o peregrynacjach (Представе Бугарске у старој српској поклонничкој прози)* Tomislav Jovanović z Serbii i Czarnogóry omówił interesujące wspomnienia

z podróży patriarchy Artemija III, Hristofora Žefarovicia i Silvestra Popovicia po Bałkanach, szczególnie dużo miejsca poświęcając wartości subiektywnego odbioru poznawanego przez pielgrzymów świata oraz zapisanym przez nich obyczajom i scenom z życia codziennego Bułgarów. *Starobułgarski przekład Żywotu Symeona Boguszałonego (Древнеболгарский перевод Жития Симеона Юродивого)* to referat Johanna Reinhardta z Austrii, który poświęcony został analizie historyczno-literackiej źródeł i genezie słowiańskiego wariantu *Żywota* oraz nawiązaniom do niego w późniejszej słowiańskiej tradycji literackiej.

Część prelegentów referowała badania nad kultem świętych szczególnie czczonych przez Słowian bałkańskich. W wystąpieniu *Cykle cudów archaniola Michała w literaturze i ikonografii (Циклите с чудеса на архангел Михаил в литературата и иконографията)* Małgorzata Skowronek z Polski wskazała, iż teksty literackie poświęcone angelofaniom, w tym związane z konkretnymi miejscami sakralnymi (jak klasztory w Chone, Dochiar czy Germii), okazały się być głównym czynnikiem formotwórczym tzw. ikon świętego z medalionami, czyli scenami cudów. Konferencję zamknęło wystąpienie Eleny Kocewej z Bułgarii, *Synodyk carów bułgarskich w świetle współczesnych odkryć archeologicznych (Синодикът на българските царе в светлината на съвременни археологически находки)*.

Obradom w sekcjach towarzyszyła wygłoszona przez Predraga Matejicia i Mary-Allen Johnson prelekcja o Chilendarskiej Bibliotece Badawczej i Centrum Badań nad Słowiańszczyzną Średniowieczną przy Uniwersytecie Stanowym w Columbus w stanie Ohio. Założona w 1978 r. Komnata Chilendarska (The Hilandar Research Library) jest największą kolekcją mikrofilmów rękopisów słowiańskich ze zbiorów ponad stu muzeów, bibliotek i kolekcji prywatnych z dwudziestu jeden krajów. Centrum Badań (The Resource Center for Medieval Slavic Studies) prowadzi szeroką działalność edukacyjną, a poprzez programy stypendialne wspiera także uczonych zajmujących się szeroko pojętą paleoslawistyką i kodykologią.

Historyczno-filologiczne forum slawistyczne w miejscowości Žerawna stało się z pewnością doskonałą okazją nie tylko do zaprezentowania prowadzonych obecnie badań nad kulturą słowiańskiego Średniowiecza, lecz również raz jeszcze uświadomiło zebrany potrzebę kompleksowego, interdyscyplinarnego podejścia do przedmiotu naszych wspólnych przecież zainteresowań.

IVAN PETROV, MAŁGORZATA SKOWRONEK
Uniwersytet Łódzki